

Є. Г. КОНОПЛЕНКО
ЗАМІСТЬ СЛОВА — ФРАЗЕОЛОГІЗМ

У романі І. Микитенка «Ранок» багато фразеологізмів, які виконують функції прислівників. Вони посилюють образність, смислову цілісність та національний колорит оповіді, виступають у романі не просто механічним перефразуванням, а як результат творчого розширеного й ускладненого відтворення, що спрямоване на пошуки виразнішої думки, напр.: «Дуть хутко, просто, можна сказати, біжать, а отаман іще таки незадоволений, ще йому мало, він навіть починає лаятись на всі заставки»; «А я тільки хотів сказати, що Матвієва компанія — то вона одним миром мазана і одним духом дихає».

Прислівникові фразеологізми виконують у реченні функцію обставин, пор.: *день і ніч* — постійно, *світ за очі, до чорта в зуби* — далеко, *рано чи пізно* — неодмінно та ін. Вони з різних боків характеризують дію, процес, стан, виражені дієсловом. Найбільш повно в романі представлені такі семантичні групи прислівникових фразеологізмів: а) що характеризують дію, стан, процес за просторовими параметрами: «— Що ти робиш, Маркушо? Невже ти хочеш, щоб тебе вигнали з комуні на всі чотири вітри?»; «Він якраз хотів виставляти кандидатуру Комарця на голову, а Навроцький вихопив у нього ініціативу з-під самого носа»; б) за мірою вияву ознаки: «— Хай скаже Яшка Крилов, з музичної команди, чи можуть вони нам на оркестрі..., чи вони свистять у труби і досі ні чорта не заграють?»; «— Улька Берестова! Ти дивись! — вихопився жіночий голос. — Та гарна, в бісову душу!»; в) характеризують спосіб відбування дії: «Тоді Касій п'яте через десяте розповів йому «правду»; «Жінка чомусь дико, не своїм голосом скрикує, заслоняє вікно і вибігає на ганочок»; г) характеризують дію за часовим, параметром: «— А кубло ваше з усією вашою приватною торгівлею ми все одно висадимо в повітря, не тепер, так в четвер».

Фразеологізми допомагають змалювати портрет, розкрити внутрішній світ персонажів, їх психофізичний стан, дати емоційну оцінку вчинкам, діям, напр.: «— А я — дочка генерала Благомислова... Я не сидітиму склавши руки»; «— Ну, що, пане капітане, не з маком було?»; «Сашко моргає мені..., а мені не з руки»; «Ольга, Софія, Модеста — всі були на ногах».

Жоден письменник не може задовольнитися ресурсами загальноживаної мови. У творі «Ранок» багато образних зворотів, що використані з усіма їх виражальними можливостями, а також у різноманітних авторських видозмінах. І. Микитенко вдається до прийому підсилення емоційно-експресивного значення фразеологічного звороту: нанизовані стійкі сполуки утворюють фігуру градації, напр.: «Менші послушниці день і ніч як прокляті працюють, а багаті гуляють та вино п'ють»; «До нього [Будневича] коли завгодно можна було заходити «без докладу» вдень і вночі — кабінет його був там, де він сидів чи стояв». Більшого стилістичного ефекту автор досягає, коли змінює лексико-граматичний склад фразеологізму. Одним із різновидів структурно-семантичних трансформацій, що представлені в мові роману, є фразеологічний натяк. Уживання його можливе в певній ситуації чи контексті тоді, коли відчувається зв'язок з традиційним фразеологізмом, напр.: «Вона ще буде агітувати? Туди її! Там уже є вісімнадцять чоловік, як оселедці — на ліхтарях...». У ролі вказівного мінімуму для дешифровки зруйнованого фразеологізму як *оселедців у бочці* виступають елементи як *оселедців*.

Так само зазнає змін у тексті фразеологізм *і в хвіст і в гриву*, пор.: «Насідають червоні з усіх боків — і з хвоста, і з гриви». Значення «дуже сильно, інтенсивно (бити, лупити, поганяти та ін.)» передано обставинним фразеологізмом у сполученні з дієсловом *насідають*. Тобто на просторове значення тут нашаровується і значення інтенсивності прояву ознаки. Постійний пошук експресивних засобів при змалюванні картин життя безпритульних змушує І. Микитенка вдатися і до розмовної фразеології, що поширена в певній соціальній групі, напр.: «Протираючи заспані очі й лаючись, дітлашня розліталася, як горобці, щоб потім поодиночці чи купою налетіти на перекупку і вихопити..., взяти «на хапок» із рук якоїсь роззяви «лімон»»; «Ну засипались в дриг, — зітхнув Мухомор. Ніхто не знав, куди їх повезуть, і кожний вигадував найхімерніші маршрути».

Серед фразеологізмів якісно-обставинної семантики особливою частотністю в романі «Ранок» відзначаються двокомпонентні структури, напр.: *в лоба, ані пари, ні на хвилину, не своїм голосом, в одну душу* та ін.

Фразеологізми, функціонально співвідносні з прислівником (як і взагалі інші фразеологізми), розкривають у художній мові широкі зображувальні можливості. Певною мірою вони визначають своєрідність художнього стилю І. Микитенка.